

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

В статті обґрунтована необхідність проведення змін у формуванні промислового комплексу регіону, запропоновано застосування кластерного підходу. Розкриті головні відмінності кластерів від інших інтеграційних моделей, визначені напрямки переваг кластерних структур в цілому та їх учасників.

Ключові слова: промисловий комплекс, кластерний підхід, глобалізаційний процес, реформа

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Структурні перетворення економіки сучасної України та її регіонів призвели до істотних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, функціонування промислового комплексу регіону. Ці зміни та процеси подолання сталих традицій, що відбуваються, потребують відповідної трансформації принципів, методів та підходів до формування, розвитку та управління промисловості регіону. Пошук нових підходів вимагає проведення ґрунтовного аналізу існуючих варіантів та вибір найбільш відповідного підходу сучасним умовам функціонування країни та регіонів із зазначенням його актуальності, перспективності та переваг.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Проблемам розробки, функціонування та розвитку промислового комплексу присвячені роботи О.Амоші, М.Колосовського, А.Хрущова, М.Чумаченко та ін. Дослідженням питань визначення, формування та розвитку кластерів, застосування кластерного підходу займалися відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: М.Войнаренко, А.Маршал, М.Портер, С.Соколенко, Д.Соле, І.Толенадо та багато інших.

При всій важливості проведених досліджень окремі аспекти потребують детальнішого вивчення, не приділена значна увага питанням формування промислового комплексу на основі нових підходів, зокрема кластерного, на рівні регіону.

Цілі статті. Мета статті полягає в обґрунтованні доцільності застосування нових підходів до формування промислового комплексу регіону, зокрема кластерного, як найбільш ефективної та перспективної форми інтеграційної моделі промисловості; порівнянні

кластерів з іншими інтегрованими структурами; визначенні напрямків переваг кластерних утворень в цілому та окремо кожного учасника.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Однією з причин існування тривалої кризи в економіці України є те що реформи, які покликані вирішити проблеми деформації структури виробництва промислового комплексу, комплексного розвитку галузей промисловості з врахуванням регіональних особливостей не доводяться до кінця. Визначальним фактором на сучасному етапі трансформації регіонально – економічних систем є відтворення та розвиток промислового комплексу регіону.

Під промисловим комплексом слід розуміти організований взаємозв'язок галузей та підприємств регіону, а також зв'язок між галузями (підприємствами) та оточуючим середовищем, між природними, трудовими ресурсами, виробництвом, населенням та його споживанням.

Формування великих господарських, промислових комплексів було започатковано за часів радянської влади. В основі кожного виду комплексу знаходився виробничий процес.

Комплекси являли собою провідні ланки в рішенні задач підвищення ефективності виробництва, що зводилося до отримання найбільших позитивних результатів при мінімальних витратах та найкращому використанні різних ресурсів. Управління промисловими комплексами припускає певне об'єднання, інтеграцію. Промислові комплекси того часу були представлені великими підприємствами, що з одного боку зменшувало витрати, а з іншого – полегшувало управління, так як легше реалізовувати функції управління відносно невеликої кількості великих підприємств, а ніж навпаки.

Піонером в галузі теоретичних досліджень щодо формування та розвитку територіально-виробничих комплексів був М.М. Колосовський. Вивчення структурного різноманіття господарських комплексів привело його до виявлення схожих комбінацій тих або інших виробничих процесів, однотипних, хоча й дуже різних поєднань виробництв в різних галузях та регіонах. На основі цього М.М. Колосовський ввів поняття енерговиробничі цикли, які він визначив як типову, стійку існуючу сукупність виробничих процесів, що виникають взаємообумовлено (співпорядковано) навколо основного процесу для даного виду енергії та сировини [1]. Ідея типізації виробничих процесів ініціювала розробку концепції територіально-виробничих комплексів, які в подальшому широко використовувалися і як форма планування, і як форма територіальної організації виробництва. Таким чином, упродовж багатьох років управління територіально-виробничими комплексами за допомогою планово-адміністративних методів був накопичений позитивний досвід відносно встановлення та розвитку взаємозв'язків,

комплексного використання сировини, освоєння нових територій. При цьому, промислові комплекси вважалися найбільш ефективною з економічної точки зору формою територіально-виробничих комплексів [2]. Процес формування промислових комплексів, як зазначав А.Т. Хрущов, полягає в виникненні їх або на базі виробництва, що вже історично склалося, або складанні заново. Тобто, промисловий комплекс як історична категорія включає в себе і вже існуючі підприємства, і нові, а також характеризується появою нових елементів на певній стадії формування. Тому вчений розглядав розвиток промислових комплексів як стадійний, структура якого змінюється з часом [2].

Окремо слід зазначити, що обов'язковим вхідним параметром роботи комплексу поряд з різнобічними ресурсами виступало планове завдання вищого керівництва на виробництво та постачання продукції. Визначення сутності планового завдання у представлені планового розміру готової продукції комплексу для постачання на певний період, говорить про його провідну роль у функціонуванні та розвитку промислового комплексу. Таким чином, промисловий комплекс не може створюватися стихійно, а тільки на основі заздалегідь визначеної цільової програми. Тільки в цьому випадку можливе досягнення ефекту при капітальних вкладеннях та використанні різних видів ресурсів при вірній організації виробничих процесів та зв'язків. Пізніше з'явилися і інші форми організації виробництва: виробничі об'єднання, науково-виробничі об'єднання, міжгалузеві комплекси, метою яких було подолання технічного відставання, активізація інноваційної діяльності.

До змін у формуванні та управлінні промисловим комплексом регіону призвела структурна трансформація економіки країни. Зміна економічної формації, яка відбулася на початку 90-х років, призвела до руйнування зв'язків в промисловому комплексі, що призвело до кризи промисловості на початку існування незалежної України, наслідки якої не усунені до цього часу та посилюються сучасною світовою кризою. Ситуація, яка склалася, призвела до того, що підприємства залишилися наодинці перед проблемами економічного реформування та почали самостійно визначати напрями свого виживання в умовах відсутності керуючого впливу держави та попиту на продукцію, втрати налагоджених зв'язків та низького рівня конкурентоспроможності. Таким чином структура промислового комплексу виявилася невідповідною до ринкових вимог в наслідок безсистемного її формування. В цьому контексті доречним постає наукове питання про доцільність таких комплексів. Перехід до ринкової економіки супроводжувався зміною форми власності підприємств. Однак досвід останніх років показав, що така зміна по-перше, не приводить до автоматичного підвищення ефективності або конкурентоспроможності підприємств, по-друге, сьогодні не існує реальних механізмів управління розвитком промисловими

комплексами. Підприємства, що входили до промислового комплексу та мали певні конкурентні переваги, змінювали власника та, отримуючи від нього різноманітну підтримку, підвищували свою конкурентоспроможність. Іншим підприємствам або вдалося подолати конкуренцію імпорту, або задовольнити попит внутрішнього ринку, інакше вони або вже ліквідовані, або знаходяться на шляху до банкрутства. Тому, визнаючи недоцільним поновлення колишньої галузевої структури управління, вважаємо інтегровані промислові комплекси, які утворюються на основі об'єднання підприємств, з використанням переваг концентрації, спеціалізації та кооперації, потрібними для економіки нашої держави.

В умовах глобалізаційного процесу, який сьогодні зачіпає економіку не тільки держав, але і регіонів, необхідно обирати інтеграційні моделі спільного ведення бізнесу, засновані на довірі між партнерами. На сьогоднішній день склалися різні типи інтеграційних моделей, що відрізняються в залежності від мети співпраці, характеру господарських відносин між учасниками, ступеню самостійності підприємств, які входять в об'єднання. Наприклад, створюються промислово-фінансові групи, холдинги, корпорації, консорціуми тощо. Зазначені види інтеграції в загальному плані вирішують різні задачі, в тому числі: підвищення якості управління та ефективності використання ресурсів, зниження витрат та ризиків.

На основі аналізу зазначених вище форм інтегрованих структур бізнесу можна виділити наступні переваги та недоліки їх функціонування. До переваг великих компаній та фірм, що входять до таких форм інтеграції слід віднести: по-перше, посідання провідної ролі в забезпеченні науково-технічного прогресу, оновленні продукції і технологій внаслідок консолідації капіталів; по-друге, можливість широкого використання переваг, пов'язаних з внутрішньою організацією і управлінням; по-третє, можливість здійснення великого кроку вперед в області диверсифікації виробництва та формуванні багатогалузевих моделей, що дозволяють найкращим чином реалізувати науково-технічні, виробничі, збутові нароби, з метою задоволення все більш вимогливих потреб ринку.

Але поряд з цим необхідно вказати і на існуючі недоліки:

- відсутність конкуренції всередині інтегрованих структур;
- брак самостійності і, як наслідок, відсутність зацікавленості, утриманський настрій з боку деяких членів інтегрованої структури;
- вірогідність застою на певних етапах розвитку;
- слабка регулююча, контролююча та підтримуюча роль держави.

Деякі з перерахованих негативних аспектів діяльності інтеграційних структур містять протиріччя стосовно мети їх створення, а саме: забезпечення відносно рівних економічних умов учасникам процесу та узгодження розвитку усіх технологічних ланок виробництва

кінцевого продукту. Наявність слабких сторін створюють небезпеку, адже в разі зміни кон'юнктури ринку, нестачі коштів у інвесторів, відсутності державної підтримки, промислові підприємства, що входять до інтеграційних схем, стануть неконкурентоспроможними на ринку та їх економіка повернеться до вихідних позицій.

На наш погляд, найбільш ефективною та перспективною інтеграційною моделлю розвитку промислового комплексу в сучасних умовах є кластерна модель. Кластерна теорія базується на понятті «кластер», що означає пучок, пакет, блок.

Вперше феномен кластеру розкрив А. Маршал понад сто років тому, відомою концепцію промислового кластеру зробили роботи М. Портера. Кластерний підхід також використовується в теоретичних розробках інших вчених, таких як І. Толенадо та Д. Соле, які використовували поняття «фільери», які можна вважати прообразами більш широкого поняття – кластерів. Фільери визначають одну з причин створення кластерів – необхідність створення технологічних зв'язків між галузями та секторами економіки для реалізації потенційних переваг [3]. Шведські дослідники використовують поняття «блоки розвитку», підкреслюючи важливий зв'язок між здатністю одного сектору розвиватися та забезпеченням прогресу в іншому, а також необхідність зв'язку між галузями для завоювання конкурентних переваг.

Однак найбільш кластерна концепція пов'язана з роботами М. Портера, який визначає кластер як «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язані з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань) у певних галузях, які конкурують, але разом з тим і проводять спільну роботу» [4]. На основі досліджень конкурентних можливостей у понад 100 галузей в різних країнах М. Портер виявив, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії зазвичай не розташовані безсистемно по різних країнах світу, а концентруються в межах однієї, або взагалі в одному її регіоні.

Серед вітчизняних вчених, що працюють над розробкою кластерної концепції у вітчизняному контексті слід відзначити роботи М.П. Войнаренко, С.І. Соколенко тощо.

Поняття кластеризації в економічній системі є відносно новим. Дослідження щодо цього напряду ведуться в останні роки. Кластерний підхід робить економіку прозорішою і керованою. Промисловий потенціал зосереджується у впорядкованому секторі кластерів.

А самі кластери в міру свого розвитку стають центрами тяжіння інвестицій, кращих кадрових ресурсів і супутніх послуг.

Пропонуючи застосування кластерної моделі відносно становлення промислового комплексу регіону, слід визначити передумови та фактори, які до цього спонукають [5]:

1. Поширення глобалізаційних процесів в світі, які призводять з одного боку до інтеграції економік та загострення світової конкуренції, а з іншого боку – спостерігається поживлення регіональної економіки. При цьому концепція кластеру представляє новий спосіб бачення національної економіки, регіональної економіки, який враховує швидкість глобалізаційних змін та сприяє появі нових господарських взаємин та формуванню якісно нової структури промисловості.

2. Позитивний досвід застосування кластерної моделі для розвитку країн, зокрема Фінляндії, США, Італії, Данії, Німеччини, Великобританії, Канади, Франції, Японії, Мексиці, Китаю, Угорщині тощо [6,7,8, 9].

3. Широке розповсюдження кластерних принципів організації виробничої взаємодії на регіональному рівні в постсоціалістичних країнах, зокрема, в Російській Федерації, Казахстані та безпосередньо в Україні [6, 9].

4. Існування схожого підходу до визначення великих промислових комплексів ще за радянських часів. Прообразами кластерів можна вважати територіально-промислові комплекси (ТПК), які дозволяли економити ресурси, скорочувати обсяги капітальних вкладень, комплексно та раціонально використовувати природні ресурси, отримувати швидко віддачу вкладених коштів. Однак планова система та галузевий принцип накладали тверді обмеження на їхню діяльність. Тому умови існування (планова економіка або конкуренція) можна вважати однією з головних відмінностей між кластерами та ТПК [3].

Різниця між кластерами та ТПК за основними параметрами порівняння наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Різниця між кластером та територіально-промислового комплексом

Параметри порівняння	Кластер	ТПК
1	2	3
Умови існування (типи економік)	Ринкова економіка	Планова економіка
Генезис	Просторовий прояв ринкових сил	Реалізація на практиці теоретичних розробок вчених
Основи виробництва	Інноваційний підхід, гнучка спеціалізація	Жорстка спеціалізація, стандартизованість продукції
Структура виробництва	Централізована координація за узгодженими напрямками корпоративно-автономних фірм	Централізація
Територіальне розміщення	На обмеженій території	Всередині регіону або міжрегіональне
Економічні показники	За сукупністю галузей, що	За галузями

	входять в кластерну систему	
Державне регулювання	Заходи з регулювання кластерів і підприємств	Заходи з регулювання галузей і підприємств
Механізми взаємодії	Формальні поряд з неформальними (обмін інформацією, технологіями)	Формальні
Структура та управління	Сітьова, горизонтальна, структура «ядро-постачальники»; малі та середні підприємства з виробництва та надання послуг, вузи, НДІ, орган, що здійснює управління кластерною ініціативою	Ієрархічна; великі вертикально-інтегровані заводи, управління якими здійснюється з єдиного центру (Міністерства, Держплан)
Вхідні параметри (збуджуючі фактори)	Попит	Планове завдання на виготовлення та постачання продукції
Умови створення	Шляхом модернізації старих існуючих індустріальних модулів	З нуля
Масштаб	Одна галузь або декілька суміжних	Міжгалузевий комплекс – галузі спеціалізації та підприємства обслуговуючих галузей та виробництв
Галузі спеціалізації	Пріоритетні галузі промисловості, сфери послуг; традиційні, орієнтовані на споживача	Важка промисловість, зорієнтована на виробника

Порівняння кластерів та ТПК, наведене в табл. 1, дозволяє зазначити що, по-перше, кластери є гнучкими та відповідними до сучасних умов розвитку економіки країни утвореннями, по-друге, кластери усувають недоліки притаманні іншим інтеграційним структурам, оскільки здатні забезпечувати збереження господарської самостійності підприємств, сприяють залученню інвестицій в тому числі і для впровадження різноманітних інновацій, дозволяють будувати нові економічні взаємовідношення між господарюючими суб'єктами та владою тощо.

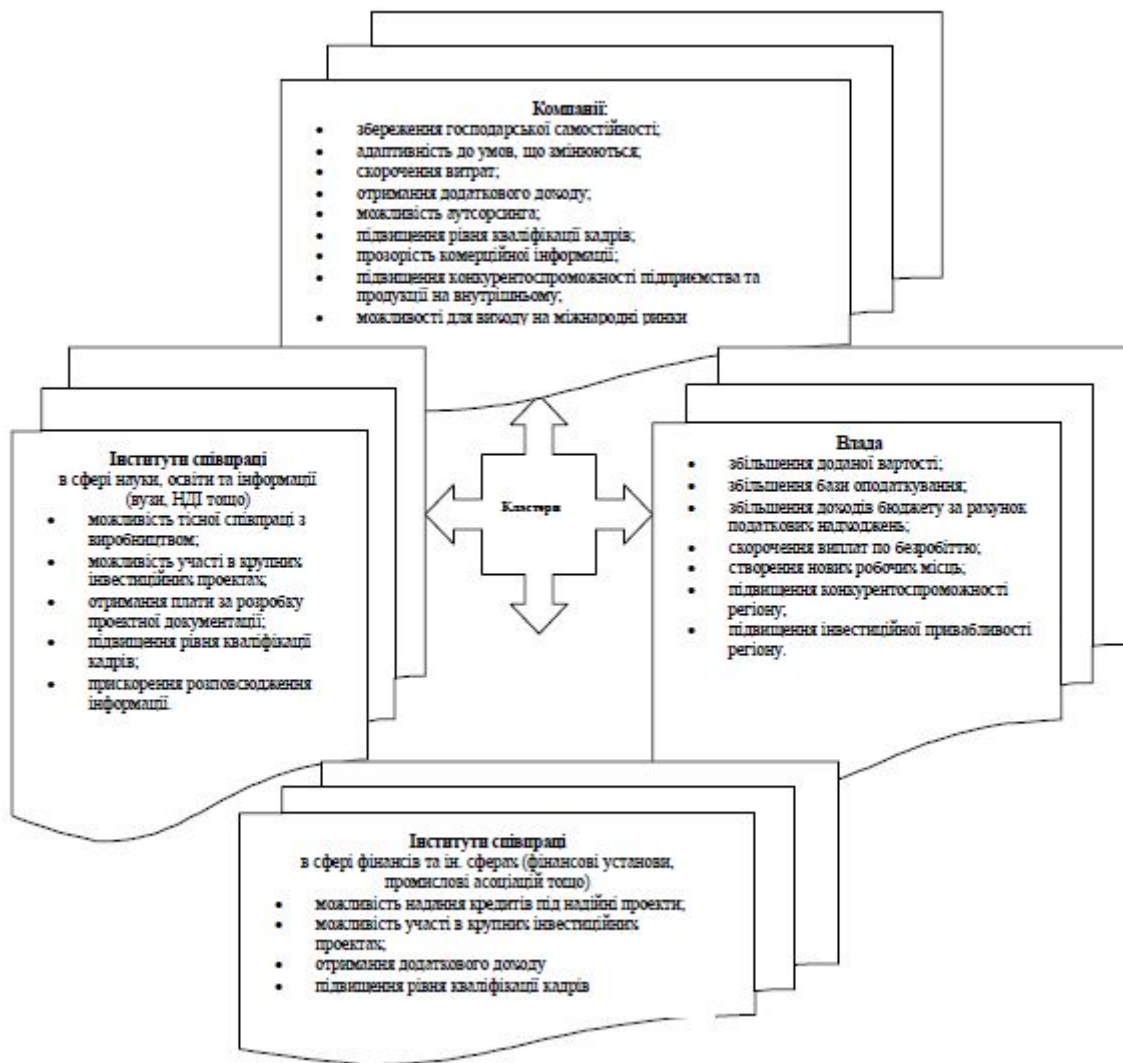

Рис. 1. Напрямки переваг учасників кластеру

Застосування кластерного підходу істотно розширює набір традиційних ринкових критеріїв промислового розвитку, що дає змогу виявити напрямки переваг нової форми організації промислових виробництв. Серед загальних переваг кластерів автором розроблено три основні напрямки із зазначенням їх конкретизації це:

1) підвищення продуктивності підприємств та галузей: підвищення спеціалізації всередині кластеру за рахунок конкуренції; зниження трансакційних та накладних витрат, в тому числі і за рахунок економії масштабу тощо;

2) розширення можливостей інноваційного та виробничого росту: створення каналів для ефективної співпраці нових потенційних інноваційних ресурсів, моніторинг та прогнозування технологічних інновацій тощо;

3) стимулювання та полегшення формування нових підприємств та нових видів діяльності: підтримка появи нових учасників; зміцнення різного роду неформальних зв'язків, у тому числі і соціальних, для появи нових ідей, підприємств, видів діяльності тощо [10].

Для більш детального розуміння перспективності застосування кластерного підходу, на наш погляд, необхідно окремо розглянути переваги учасників кластеру (рис. 1).

Висновки. Отже проведений аналіз зародження та розвитку промислового комплексу регіону в різні періоди його функціонування дозволяє по-перше, окреслити головні труднощі, які гальмують процес зростання промисловості регіону; по-друге, обґрунтувати доцільність застосування нових підходів до його формування. Вирішення питання доцільності таких комплексів, на нашу думку, полягає в застосуванні кластерного підходу як найбільш ефективної та прогресивної інтеграційної моделі, яка дозволяє:

- збереження господарської самостійності підприємств;
- залучення інвестицій;
- створення та розповсюдження інновацій;
- побудову нових економічних взаємовідношень між господарюючими суб'єктами та владою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования / – М.: Мыслью - 1969. – 334 с.
2. Хрущев А.Т. География промышленности СССР: [учебн. для геогр. спец. вузов] / А.Т. Хрущев. – М.: Высш. школа. – 1990. – 223 с.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети. Монографія / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСДю - 2007. – 820 с.
4. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ.: Уч. пос. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2001. – 495 с.
5. Самійленко Г.М. Формування та розвиток промислового комплексу регіону в контексті кластерної моделі // Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інновативно-інноваційного розвитку в Україні: Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 жовтня 2008 р.; матер. допов. – Київ. – У трьох частинах / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН Українию - 2008. – Ч.3. – с. 240-243.
6. Кластеры идут // Компаньон.– 2005.– № 16 (428) 22-28 апреля. – С. 60-63
7. Огородник І.В. Розвиток і розміщення нових локальних мережених територіально-виробничих систем – кластерів // Формування ринкових відносин в Україні.– 2004.– № 2(33). – С. 53-59;
8. Кластеры конкурентоспособности Финляндии // Вестник Санкт-Петербургского университета.– 2004.– Сер. 5. Вып. 1 (№ 5). – С. 71-78

9. Посібник з кластерного розвитку. – К.: Проект ЄС «Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах».- 2006. – 38 с.

10. Самійленко Г.М. Кластерізація промисловості як важливий напрям сталого розвитку регіону / Г.М. Самійленко // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». (Зб. наук. праць) Вип. 5(17). – Ч.3. Редкол.: відп. ред. З.В Герасимчук. – Луцьк: Луцький національний технічний університет.- 2008. – С. 233-240.

SAMIYLENKO G.M. MODERN LOOK ON FORMING OF INDUSTRIAL COMPLEX OF REGION.

In article necessity of carrying out of change to formation of an industrial complex of region is proved, application cluster the approach is offered. The main differences clusters from other integration models are opened; prevalence directions cluster structures in whole and their participants are designated.

Keywords: industrial complex cluster approach, globalizations ache process, reform.

САМОЙЛЕНКО Г.М. СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА.

В статье обоснована необходимость проведения изменений в формировании промышленного комплекса региона, предложено применение кластерного подхода. Раскрыты главные отличия кластеров от других интеграционных моделей, определены направления преимуществ кластерных структур в целом и их участников.

Ключевые слова: промышленный комплекс, кластерный подход, глобализационный процесс, реформа.